

VÉGVÁRAK NÓGRÁD VÁRMEGYÉBEN A TÖRÖK KIŰZÉSE ÉS AZ ÚJRATELEPÍTÉS KORSZAKÁBAN (1663—1703)

(A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. XII. Történelem. Szerk.:
Bagyinszky Istvánné közreműködésével Szvircsek Ferenc)

(Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága,
Salgótarján, 1986. 120 o., 16 illusztr.)

Nógrád megye köztudottan egyike hazánk ama régióinak, ahol igen intenzív és alapos helytörténeti kutatások folynak, melyek az elmúlt évtizedekben különösen megélénkültek. Itt az országos, köztörténeti feltárásokhoz számos viszonylatban érdemlegesen csatlakozó tudományos kutatómunka egyik fő bázisa a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, melynek legutóbbi kiadványa a megye várainak történetét tárgyalja a török kiűzése és az újraterelítés idején (1663—1703).

A 120 oldalas munka a nógrád Megyei Múzeumok immáron 12. évkönyveként látott napvilágot. Szerzője a megye — s főleg Szécsény — feudális kori történetének jeles kutatója, dr. Pálmány Béla, aki az elmúlt másfél évtized folyamán tucatnyi értékes tanulmányával gazdagította egykori szűkebb pátriája helytörténeti szakirodalmát (a szécsényi Forgách-uradalom 1767-től a szabadságharcig; Szécsény környékének kereskedelme 1728-tól 1848-ig; a mezőváros úrbéri viszonyai 1690-től 1848-ig; két szécsényi céhlével 1617-ből; Szécsény felszabadulása a török uralom alól; a mezőváros céheinek története 1617-től 1867-ig; kismenések a Forgáchok szécsényi uradalmában 1542-től 1848-ig; szécsényi és bujáki törökök levelezése a hódoltság végéről; hollókői várurak, végváriak, szabadosok és zsellérek stb.).¹

1 Pálmány Béla fontosabb írásai: A szécsényi Forgách-uradalom és népe az Urbáriumtól a jobbágyfelszabadításig (1767—1848). (Szécsény, 1972.) Bölcsészdoktori disszertáció kézirat. = Kubinyi Ferenc Múzeum Adattára, Szécsény, 2—72. sz.; Szécsény és környéke kereskedelme és vendéglátása (1728—1848) = A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve 1976. Bp., 1976.; Szécsény úrbéri viszonyai az újraterelítéstől a jobbágyfelszabadulásig (1690—1848) = Tanulmányok Szécsény múltjából. I. k. Szécsény, 1978. 47—80. o.; Két szécsényi céh kiváltságlevele 1617-ből = Szécsényi Honismereti Híradó, 1982. 1. sz. és 2. sz.; Köznemesek a szécsényi Forgách-uradalomban (1542—1848) = Tanulmányok Szécsény múltjából. 5. k. Szécsény, 1982.; A szécsényi céhek története 1617—1857 = uo. 6. k. Salgótarján, 1983. 5—30.; Háromszáz esztendeje, 1683. november 10-én szabadult fel Szécsény a török uralom alól = Szécsényi Honismereti Híradó, 1983. 2. sz. 53—71.; Levelek Szécsény második török hódoltsága korából = uo. 2. sz. 83—99.; Szécsényi és bujáki török parancsnokok levelei Koháry István főlelki főkapitányhoz (1667—1680) = uo. 1984. 2. sz.; Várurak, végvári vitézek, szabadosok, zsellérek (Fejezetek Hollókői feudá-

A szerző monografikus igényű feldolgozását két kisebb terjedelmű, áttekintő összegezés előzte meg az elmúlt években, úgy mint a megye végvárainak 1663—1685 közötti történetéről készített korreferátuma, továbbá a jelen művel azonos című előadása a szécsényi konferencián.² E kezdeményezéseket fejlesztette azután önálló feldolgozássá, melyet a török évfordulóra is számos elképzelést megvalósító³ megyei múzeumigazgatóság a múzeumi évkönyvsorozatot külön kötetként jelentetett meg.

A szerző, a szerkesztők és a kiadó szerv gondosságát ezúttal is elismerés illeti: tartalmas, értékes, szép és izléses kivitelezésű kiadvánnyal gyarapodott a „jó palócok” megyéjének török tematikájú történeti irodalma. Pálmány Béla a tőle megszokott, lelkiismeretes gondossággal kutatta fel a legkülönbözőbb levéltárakból és más közgyűjteményekből a választott témája példamutatóan szakszerű feldolgozásához nélkülözhetetlenül szükséges források százait, s dolgozta ki a mű jól áttekinthető, világos szerkezeti koncepcióját. Az imponálóan gazdag forrásbőség, melyre a szerző ezúttal még a korábbiaknál is tudatosabban és tervszerűbben törekedett, olyan „mélyfúrásokat” tett lehetővé, melyekkel e ritkán választott

lis-kori társadalomtörténetéből). Kézirat, 1986. Sajtó alatt; stb.

2 Pálmány Béla: Végvárok Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újraterelítés korszakában (1663—1703) = Magyarország társadalma a török kiűzésének dején. *Discussiones Neogradensis*. I. Salgótarján, 1984. 90—96. o.; *uo.*: Magyar és török végvárok Nógrád vármegyében (1663—1685) = Magyar és török végvárok (1663—1684). Tudományos tanácskozás előadásai — Noszvaj, 1984. okt. 18—19. (Szerk.: Bodó Sándor—Szabó Jolán) Eger, 1985. 153—163. (*Studia Agriensia*. 5.)

3 1983: tudományos ülészak Szécsény felszabadulásának 300. évfordulóján a XVII. század végi magyar társadalom összetevőiről, belső tagozódásáról, rendjéről (I. a *Discuss. Neogr.* I. kötetét); 1985: a konferenciasorozat 2. ülészaka hazánk részvételéről a török elleni felszabadító háborúban (sajtó alatt); 1986: közel egy évig nyitva tartó állandó kiállítás Szécsényben, a Kubinyi Ferenc Múzeumban a magyar—török együttélés másfél évszázadáról; kivülük tudományos előadások, közművelődési programok a megye múzeumaiban stb. (V.ö.: Praznovszky Mihály bevezetője Pálmány Béla 1986-os kötetéhez, 9. o.)

témakörben még országos viszonylatban is csak elvétve találkozhatunk.

A rendkívül nagy forrásbázis kialakítására törekvő szerző — több eszterdinei kutatómunkával — nyolc közgyűjtemény vonatkozó iratait építette be művébe, zömmel az Országos Levéltárát, továbbá két megyéét (Nógrád és Pest Megyei Levéltár), két kéziratárát (Országos Széchényi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, Bp.), az Esztergomi Primási Levéltárát, a Hadtörténelmi Intézet Levéltárát és a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárát. Emellett — nagyrészt az OL Filmtára, ám részben egyes kutatók (Szakály Ferenc, Rész Imre) önzetlen segítsége révén, tanulmányozhatta a bécsi, a besztercebányai és a kassai levéltárak több irategyüttesét is. Feltárta valamennyi szóba jövő nagybirtokos familia családi levéltárát (Eszterházy, Balassa, Forgách, Koháry, Zichy, Ráday), a kevésbé hasznosított gyűjteményeket (Esztergomból az Ipolyit; az OSZKK-ból a Thalyt; az EKK-ból a Kaprinait, a Hevenessit; a Rádayból a névadóét), miközben korabeli levelek, adózási iratok (dézmajegyzékek, árendairatok, portális összeírások, urbáriumok, megyei adólisták, taxalajstromok), katonai jellegű forráscsoportok, céhlevelek, anyakönyvek, canonica visitatiók, vármegyei jegyzőkönyvek etc. lapjainak százaival verte le a port adatgyűjtés közben. Jellemző nagyfokú forráskritikai éberségére, hogy az elmúlt századok során, valahol már közzétett néhány jelentős irat eredeti példányát is újólag felkutatta, és segítségükkel pontosította, korrigálta a korábbi forrásközlések pontatlanságait.

A példamutatóan széleskörű és mélységű forrásfeltárás (a feldolgozáshoz a kötet végén 8 oldal terjedelmű, összesen 306 hivatkozást tartalmazó jegyzetapparátus járul) nem kevésbé gondos szakirodalmi tájékozódással járt együtt. Forrásművek (köztük XVI—XVIII. századi krónikás évkönyvek, spanyol, német, olasz róplapok), a külföldi és a hazai, a regionális és a köztörténelmi feldolgozások (önálló kötetek, monográfiák, szakfolyóiratok s más kiadványok tanulmányai, cikkei), a legújabb kutatások eredményei (több 1983—1985-ös munka adatai, megállapításai is érdemlegesen szerepelnek köztük), a különféle vitaülések (esetenként még sajtó alatt levő) anyaga egyaránt megtalálta a maga helyét e vártörténelmi munkában. Pálmány Béla, miként e műve is kézzel foghatóan bizonyítja, a fiatalabb történészgenerációk azon domináns csoportjához tartozik, melynek tagjai mind a forrásfeltárás, mind pedig a szakirodalmi tájékozottság, a forráskritika és az értékelő-összegező munka tekintetében példás következetességgel követni igyekeznek a XIX—XX. századi nagy elődök hasznosítható tapasztalatait; ugyanakkor maga is megfontolásra érdemes, új módszerekkel, eljárásokkal, eredményekkel járappítja, gazdagítja, a nagy hagyományokkal rendelkező vártörténelmi kutatásaink török kori fejezetét.

A szerző rendkívül széleskörű szakirányú ismereteiről tanúbizonyságot tevő kötete szépen példázza az országos, hadtörténelmi, továbbá a regionális, helytörténelmi kutatások egymásra utaltságát, a köztük levő, esetenként mindig újfent kialakítandó optimális egyensúlyi helyzet sikeres megvalósíthatóságának konkrét lehetőségét. Pálmány Béla önként választott, regionális vártörténelmi témáját szervesen beépítette az országos fejlődés egészébe, miközben nem tévesztette szem elől alapvető feladatát, a címben körvonalazott helyi sajátosságokra való alapvető koncentrációt, s ezeknek viszonylagos teljességre törekvő feltárását, elemzését, értékelését. Külön ki kell emelnünk pontos, gondos, részletes és minden viszonylatban szakszerű forráshivatkozásait, szakirodalmi utalásait. Úgy tűnik, a szerző mind metodikai, mind pedig tematikai és forrásértékelő szempontból hasznosítani igyekezett azokat a pozitív tapasztalatokat, melyeket „A hódoltság magyar adóztatása” című vaskos monográfia — a „törökös” témakör legértékesebb, legkonceptuózusabb alkotása — tárt a magyarországi hódoltság különféle témaköreit kutató szakemberek elé.

Maga a monográfia négy fejezetre tagolódik, időrendi és tematikus szempontok szerencsés ötvözése alapján. Az első rész Szécsény felszabadulását és pusztulását tárgyalja (1683—1684), míg a második a nógrádi várak társadalmát elemzi a török uralom végén. A szerző, az adott viszonyokból következően, külön tárgyalja a török által megszállt végvárokat (Szécsény, Nógrád, Buják), valamint a mindvégig magyar kézen maradtak történetét (Fülel, Gács, Kékkő, Divény, Somoskő). A harmadik fejezet az elpusztult végvázak újratelepítésének folyamatát ábázolja, érdemleges kitekin-téssel a XVIII. század első felére is. Az ismertett erősségeken kívül itt még két újjal, Hollókő és Gyarmat viszonyaival is foglalkozik. Végezetül a IV. fejezetben frappánsan összegezte feltáró elemző munkájának legfontosabb eredményeit.

Tételes felsorolásukra nincs terünk, de ez nem is feladata rövid ismertetésünknek; mind-össze a leginkább figyelemre méltó megállapításokat emelnünk ki. Kétségtelen, hogy Pálmány Béla rendkívül alapos „mélyfúrásai” lényeges mértékben pontosították a „vitézítő rend” társadalmi-gazdasági helyzetéről alkotott képet a bányavárosi főkapitányság e körzetében a XVII—XVIII. század fordulójáról. Ugyanezt elmondhatjuk az egyes erősségek, a körülük kialakult, félkatonai-polgári jellegű települések, valamint a vártartományok, az ellátó bázis funkcióját betöltő váruradalmak esetében is, tekintet nélkül arra, hogy ezek királyi, netán egyházi és világi magánföldesúri tulajdonban voltak-e? A forrásadatok sokaságával hitelesen alátámasztott elemzésből kitűnik, mennyire képlekeny és rendkívül összetett, heterogén, soknemű társadalmi-vagyoni réteg

volt a végvárok világa, no meg a suburbiumok hozzájuk elválaszthatatlan szálakkal kapcsolódó népessége.

Tucatnyi nógrádi végvári település társadalmi rétegződésének, erőviszonyainak, a végvári rendszer katonai funkcióinak, a gazdasági feltételrendszereknek és a társadalmi-önkormányzati háttérnek a beható vizsgálata újszerű, a reális helyzethez lényegesen közelebb álló képet tár az olvasó elé. Ismeretes, hogy a török uralom végének, a felszabadító háborúknak és az újratelepítés fél évszázadának végvári viszonyait eddigelé csak igen csekély mértékben kutatták ilyen mikroszkópikus részletességgel; leginkább N. Kiss István, Szántó Imre, Müller Veronika, Gecsényi Lajos és Iványi Béla feldolgozásait említhetjük meg. Mindezek feltárására a kerületi főkapitánysági iratok s más, országos jellegű források — márpedig a felszabadulás előtt a magyar hadtörténetek leginkább ezekre támaszkodtak — egyedül nem alkalmasak, hiszen nem eléggé életközlelből tükrözik a valóságot. E megfontolások alapján vontam be a szerző a vizsgálódásaiba például a megyei, a családi sőt még a demográfiai vonatkozású forrásfeleléseket is, s ily módon, a feltárásokkal plasztikus képet rajzolhatott a vitélő rend önkormányzatáról, vallási és adózási szabadságairól, a végvári települések gazdasági-társadalmi összetevőinek minden lényeges vonulatáról.

Megállapította, hogy funkcióik szerint egyrészt királyi végházak (királyi zsoldos, iratos katonákkal) alkották a nógrádi végházak többségét (a Hont megyei, ám a füleki bázisról irányított Hónácsköt is ide sorolta), másrészt magánföldesúri várkastélyok (Divény, Kékkő, Gács), sőt még egy egyházi földesúr által birtokolt vár (a váci püspök Nógrádjá) is helyet foglalt közöttük. A királyiak a bányavárosi (másként, korábbi nevén: érsekújvári) főkapitányság (generalatus) „botja alá” tartoztak, míg a többiek földesúri rezidencia és uradalmi központ szerepkört tölthettek be, melyeket a török közelsége miatt úgyszintén megerősítettek, magánhadsereggel védtek. Ez utóbbiakat királyi zsolddal fizetett katonákkal csak akkor látták el ideiglenesen, midőn az Ipolytól délre levő várak (Nógrád, Szécsény, Gyarmat, Buják, Hollókő és a honti Palánk) a török hódítók kezére kerültek (1552—1593, 1663—1683).

Érdekes képet mutat a végvári települések belső szerkezete, a lakosság társadalmi összetétele is. A nagyobbak (Füle, Szécsény, Gyarmat, Nógrád, Kékkő, Divény, Gács) várból (praesidium, arx) és külső városból (oppidum, hostát, váralja, suburbium) tevődtek össze. A várat más társadalmi csoportok lakták, a városétól eltérő jogállással. A királyi vár katonaváros volt, nemesekkel, szabad zsoldoskatonákkal, míg a földesúri magánvárak, a várkastélyok (castellum) főúri lakhelyként és birtokigazgatási központként funkcionáltak. S bár mindkét csoport lakónépessége — eltérő módon és mélységben — a katonáskodáshoz kötő-

dött, ám természetesen az utóbbiak jóval kevesebb közsabadsággal, mentesítésekkel, kedvezményekkel és autonómiával rendelkeztek. A „város” (hostát, váralja) a nagyobb végvári települések másik szerkezeti elemeként mezővárosi jogokat élvezett. Katonai ügyekben természetesen a kapitány döntött, ő volt a fellebbviteli fórum is, viszont a mezőváros ügyeit saját bírójuk és magisztrátusuk intézhette. A végvári mezővárosok lakosságának tömegeit a nem nemes szabadosok (libertinuszok) és a zsellérek képezték. E közrendűek többnyire szintén fegyvert viseltek a hostátokban, hiszek ezeket is árok, sövény, palánk kerítette, melyet őrizni, védeni kellett. A városalakók tehát — milícia jellegű — katonai-félkatonai egységeket alkottak, élükön hadnagyokkal, tizedesekkel. E tizedeseknek és hadnagyságoknak természetesen a vár főkapitánya volt a főparancsnoka.

A földesúri várkastélyokban lekötözött nemesek éltek: a Forgáchok és a Balassák szervitorai (lovastisztjai, uradalmi officálisai). A mezőváros jellegű, vagy ahhoz hasonló státuszú váralják népe ezekben jogilag jobbágnak számított, a földesúr rajtuk tartotta a kezét, ám ténylegesen ők is katonaparaszti mentességekkel rendelkeztek, sőt Gács hajdúi és nemesei a horvát tengerparttól Erdélyig sok helyütt megfigyelhető hajdúszabadságot is elnyerték uruktól. Katonai strázsa- és védszolgálatuk a királyi várak melletti mezővárosok közrendű népének kötelezettségeivel mutatnak hasonlóságot; szokványos jobbágyterhek nem sújtották őket, a vármegye és az állam felé pedig csak a lényeges kedvezményt jelentő taxával terhelték őket, s maguk is fegyvert viseltek, miként ezt a földesúri telepítési instrukciók külön elő is írták a számukra, konkrétan előírva hadiszolgálmányaikat.

A királyi vár népének ura, katonai és bírói ügyekben egyaránt, a főkapitány volt. Őt a XVII. század második felében mindig a település földesurai közül nevezte ki az uralkodó. Szécsényben a Forgáchok, utóbb a zálogbirtokos Koháryak; Gyarmaton, Kékkőn, Divényben a Balassák; Füleken pedig a Koháryak voltak a földesurak s egyben a végvári főkapitányok is. Kivételt csak Nógrád képezett, melynek földesura a katonailag nem különösebben képzett és megfelelő váci püspök volt, emiatt a vár főkapitányát 1593—1663 között idegen birtokos nemesek közül nevezte ki a király. A várbeli tisztikar (vicekapitányok, lovashadnagyok, hajdúvadják) jelentős hányadát köznemesek alkották, de sok paraszti eredetű is soraikba emelkedett. Mindamellett a végvári katonaság tömegét a gyalogos hajdúk és a lovas legények képezték — életviszonyaik sokrétű, egyénekre lebontott vizsgálatára Pálmány Béla igen nagy súlyt helyezett, s részben éppen ez adja munkájá egyik fő értékét, jelentőségét. E kérdés azonban már átvezet bennünket a következő nagy témakörbe, mely a végvári kato-

naság helytállásának, kitartásának gazdasági motívumait tárja fel.

A felettébb hosszán elnyúló magyar végvárvonal, a határőrvideki kapitányságok eme nem lebecsülendő körzetének behatóan részletes vizsgálódásai kimutatták, hogy a „Se pénz, se posztó” jól ismert gyakorlatá ellenére miért nem halt éhen mind váraink, palánkjaink fizetetlen, a királyi kincstár részéről jobbára ellátatlan katonasága, s miért nem roppant össze határvédelmünk a kedvezőbb helyzetben, túlsúlyban levő oszmán-török helyőrségek nyomása ellenére sem? A szerző valamennyi királyi és magánföldesúri erősség esetében — gazdag forrásanyagra támaszkodva — kimutatta, hogy afféle „katonaparaszti” gazdálkodás folyt mindenütt, vagyis a tisztek és a közbírók egyaránt fundust, házat, veteményeskertet, káposztást, külsőségeket (szántóföldet, kaszálórétet, néhol szőlőt, s együttesen közlegelőt) kaptak, s ezeknek fejében látták el sokrétű őr- és védszolgáataikat. Természetesen a hódolt-ság adóztatása, a dél felé irányuló prédálások, zsákmányszerző rablóportyák, a török és rác rabok váltságdíja (sarca) is igen fontos, nélkülözhetetlen „zsoldpótló” funkciót látott el, ám e tényezők vizsgálata nem tartozott a szerző feladata közé.

A „katona osztásnak” nevezett földek jövedelméből, továbbá a több helyütt megfigyelhető iparűzésből, kereskedelemből, a marhák tartásából és adásvételéből s más hasonló, polgári kiegészítő foglalkozásokból pótolták a végváriakat a nehezen csurrano-cseppenő zsoldot, s gondoskodtak saját megélhetéséről. A zsoldoskatonák jobbára éppúgy nős, családos emberek voltak, mint a suburbiu-mok félkatonai-milicista parasztpolgársága, ily módon a létfenntartásukért végzett paraszti és egyéb munkájukat familiájuk is segítette. A végvári tiszteknek is kisebb birtokokat, „kapitányság után való” szántókat, „füvelő réteket” osztottak a vár határában. Hasonló volt a helyzet a földesúri magánkastélyokban is; a kékkői hajdúk saját házakban éltek, avagy zsellérként majorsági földeket, szőlőket művelhettek, a gácsi hajdúk pedig a nemesi szervitorokkal egyetemben, 1675-től, hajdúkiváltsággal rendelkeztek. Ők is paraszti gazdálkodást folytattak, mint a királyi végvárak hadinépe, s katonai kötelezettségeik ellenében mindenemű adó és szolgáltatás alól felmentést nyertek. Hasonló viszonyokat tárt fel N. Kiss István a Dunántúl délkeleti régióiban, mint ahogy a határ túlsó oldalán, a töröknél is megfigyelhető a vlach-rác katonaparasztság (a vojnikok) intézménye, akik a szultáni kincstártól személyekre szólóan kapott szabad basztinák (adókedvezményes katonatelkek) fejében úgyszintén milícia jellegű félkatonai szolgálato-kat, határőrpaszti funkciókat láttak el, szemben a Habsburg-magyar főkapitányságokkal.⁴ Megjegyzendő, hogy miként a töröknél sem XVI—XVII. századi intézmény a katonaparasztság felállítására (a vojnik-szisztéma XIV.

századi; a török, a bolgár és a szerb szakkuta-tók a XV. századi Balkánon, nem utolsó sorban a hazánkkal és a Havasalfölddel közvetlenül határos szandzsákokban már kifejtett változa-tát tárták fel), mint ahogy a mi keresztény for-rásainkban is vojnikoknak nevezett határőrpaszti jelenléte megfigyelhető déli végvár-vidékünkön, Kinizsi Pálnak, az Alsó Révrek temesvári székhelyű generális főkapitányának (1479—1494) hadikörzetében, a délszláv-román népességű Száva-Duna-Tisza-Temes- és Maros-menti vármegyékben is. E Mohács előtti, korai magyar vojnik-szisztéma feltárása azonban még további kutatásokat igényel, hiszen nem-hogy e fontos részprobléma, hanem még az észak-balkáni és a dél-magyarországi török-ellenes határvédelmünk, végvári rendszerünk története sincs feltárva, holott itt olyan nagy-fontosságú hadiintézmények játszottak speciális szerepet, mint a különféle katonabanságok (vidini, nándorfehérvári, szörényi, macsói, horvát-dalmát-szlavón, jajcei, szerebniki), a szerémségi szerb despoták (lényegében magyar szolgálatban álló határőrkapitányok), az Alsó Révrek Főkapitánysága, továbbá az erdélyi vajda határvédelmi funkciója.⁵

Az elpusztult helységek újratelepítését vizsgálván, az előkerült források nem igazolták a régebbi szakirodalom azon közismert állitá-sát, mely szerint Buda visszavívása, a török kiűzése után egycsapásra megszűntek az egykori helyőrségek katonai funkciói, továbbá a kato-natársadalom kiváltságos státusza. Pálmány Béla a királyi várak és a magánföldesúri vár-kastélyok esetében egyaránt kimutatta, hogy erre csak mintegy 2—3 évtizedes folyamat után, jobbára a Rákóczi-szabadságharc leveré-sét követően került sor, ám az egykori várak hostátjainak, váraljainak, mezővárosainak né-

4 N. Kiss István vonatkozó tanulmányait felsorolja: *Pálmány Béla: Végvárak...* 1986. 116. o. a IV. fejezet 1. jegyzetében; s a vojnikokról: *Fenyvesi László: Az iga-lportya és a körmenői kőtyavetye balkáni tanulmányai* (Adalék a hódoltsági rác-vlach-vojnik problematikához, 1641) = *Studia Agriensia*. 5. Eger, 1985. 199—218. o.

5 Korai törökellenes határvédelmi szisztémánkról fontos megállapításokat tett *Szakály Ferenc* a kenyér-mezei csatáról és a török-magyar állóháborúról 1979-ben megjelent TIT-füzetében, továbbá a Cserni Jován-ról készített 1978-as tanulmányában, illetve a magyar-török küzdelmekről (1365—1526) az *Acta Orientalia*ban megjelent áttekintő összegezésében; kívülre figyelemre méltóak még *Kubinyi Andrásnak* a vojnikokkal kaposo-latos szórványadatai az e folyóirat hasábjain publikált hadtörténelmi feldolgozásaiban (1523-as csata és a mo-hácsi ütközet előzményei); *Rádsó Gyulának* Zsigmond és Mátyás királyok török politikájáról írt tanulmányai; valamint *Engel Pálnak* és *Fügedi Eriknek* a XIV—XV. századi várakkal kapcsolatos munkái. A témakör legát-fogóbb s legmodernebb, de természetesen részleteket nem tartalmazó összegezését 1490-ig bezárólag *Rádsó Gyula*, 1490-től 1545-ig pedig *Szakály Ferenc* készítette el legújabb hadtörténelmi szintézisünk 1. kötetének II. és III. fejezeteiben (Magyarország hadtörténete két kötet-ben. Főszerkesztő: Liptai Ervin. I. A honfoglalástól. a kiegyezésig. Szerk.: Borus József Bp., 1984. 59—132, 133—178. o.) — A Kinizsi Pál délvidéki főkapitányságá-val és a Mátyás korabeli Magyarország törökellenes határvédelmével, az észak-balkáni — dél-magyarországi végvári rendszerünkkel kapcsolatos monografikus feltáró tevékenységet jelen sorok írója végzi.

pessége még a XVIII. század közepe táján is, egészen az úrbérrendezésig, számos elemét és maradványát megőrizte egykori, katonaparaszti kiváltságos helyzetének.

A tartalmas kötetben még sok más érdekes problémakörrel megismerkedhet az olvasó. Így például a Fülel várába szorult három vármegye (Heves-Külső-Szolnok; Nógrád; Pest-Pilis-Solt) nemesi tisztikarának (nem egyszer maguk is katonai vezetők voltak) tevékenységével, hatásköri és más jellegű ellentéteivel a végvár királyi főkapitányaiával, akik bíraskodási és egyéb kérdésekben is a fennhatóságuk alá igyekeztek kényszeríteni a megyei irányító szervek tagjait. Nem kevésbé érdekes az egyes erősségek, illetve mezővárosok lakóinak magartása a Rákóczi-szabadságharc kezdetén (a sebtiben felújított katonai szerepkör egyáltalán nem hozta meg a kívánt eredményt a Habsburg-barát vezetőknek), majd a későbbi években. Figyelemre méltóak a katonaparaszti telkekre ültetett vitézek anyagi viszonyaival, konkrét vagyoni és életfeltételei-

vel kapcsolatos feltárások is, melyekre azonban már csak utalni tudunk: e sajátos végvári kérdéskör iránt érdeklődők feltétlenül nyernek azzal, ha részletesen áttanulmányozzák az ismertetett nógrádi kötetet, mint e speciális témakör legszínvonalasabb termékét.

A magyar végvári élet, a katonatársadalom problémáival foglalkozó olvasó, éljen bár egy kis nógrádi helységben, vagy a fővárosban, egyaránt haszonnal forgathatja, jóleső érzéssel teheti le Pálmány Béla új könyvét. A félezer példányban kiadott, 16 illusztrációval ellátott, szaktudományos szempontból kifogástalan munka, melyet a témakör kiváló kutatója, Szakály Ferenc lektorált, miként a rövid bevezetőben a kiadó találóan írja, „nagyívű lezárása” Pálmány Béla „e témájú kutatásainak”. Mindamellet kiváncsian várjuk a szerző további feltáró munkájának eredményeit, a nógrádi végek történetének bemutatását Mohácstól 1663-ig.

Fenyvesi László

NAGY LÁSZLÓ

HAJDÚVITÉZEK

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 321 o.)

Érdeklődéssel vettem kezembe Nagy László *Hajdúvitézek* c. könyvét, amelyben a szerző a XVI.—XVII. századi hajdúkatonaság intézményét vizsgálja, bemutatva annak az egyetemes, s a magyar hadművészetben elfoglalt helyét. A hazai történetírás a fenti periódust „a magyar romlás századának” kifejezéssel jelöli, utalva arra, hogy ezek az évtizedek — amikor az ország három részre szakadását követően, a török hódoltság időszakában a magyar uralkodó osztály erősen polarizálódik, az elnyomottak küzdelme fegyveres felkelésekbe torkollik, s a megfáradt, szakadék szélére került ország idegen hatalmak martaléka, prédája lett — valóban olyan zavaros képet mutatnak, amelyben helyesen tájékozódni csakis a társadalmi erőviszonyok, a levéltári forrás- és szakirodalmi anyagok alapos ismeretében lehet. Ezért is érdemes különös figyelmet Nagy László vállalkozása, hiszen a hazai marxista történészek közül az elsők között kísérelte meg, hogy átfogó és reális képet nyújtson a XVI.—XVII. századi magyar hajdúság hadtörténeti értékeiről, a Habsburg- és törökellenes mozgalmakban elfoglalt helyéről, valamint az európai-tól számottevően eltérő sajátos hadviselésé- okairól.

Nagy László munkájának legnagyobb értékét abban a hatalmas forrásanyagban látjuk, amelynek segítségével biztos kézzel igazodott el a legkényesebb, olykor teljesen irracionálisnak tűnő jelenségek elemzésében, a történelmi konklúziók megállapításában. Mindez szerencsésen párosul a lebilincselő, az élőszó varázsával áthatott előadásmóddal, aminek következtében az olvasónak gyakorta olyan érzése támad, mintha mesterien megírt „szép-irodalmi” alkotást tartana a kezében.

Figyelemre méltó — az események felvillan- tásakor, értékelésekor — Nagy László széles forrásbázisra épülő korrekt adatkezelése, valamint szinkronisztikus látásmódja, amelynek eredményeként a korszak bonyolult jelenségei teljes megvilágításban tűnnek elénk, s történelmileg hí képet kapunk „a magyar romlás századának” sok vitát kiváltott időszakáról.

Könyve bevezető részében a szerző szükségesnek tartja felidézni, újraértékelni, illetve konfrontálni — Szamosközy István, Istvánffy Miklós, Takáts Sándor, Komáromy András, Dankó Imre, Szabó István, Rácz István és főként saját kutatásai alapján — a hajdúság eredetéről, kialakulásáról, s általános jellemzéséről a felszabadulás előtti és utáni hazai törté-